

MARTYNA PRYSZMONT-CIESIELSKA

Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Uniwersytet Wrocławski
e-mail: kltr@go2.pl

Między performansem a działaniem – o pewnym wariacie badań posługujących się sztuką (na marginesie projektu poświęconego matkom wykluczonym)

Celem artykułu jest zaprezentowanie modelu badań posługujących się sztuką w autorskim projekcie pt. *Matki wykluczone społecznie*. Cele badań zorientowane są m.in. na: poznanie doświadczeń matek wykluczonych społecznie; pobudzenie autorefleksji badanych kobiet nad ich doświadczeniami macierzyństwa; uwrażliwienie i budowanie krytycznej refleksji uczestników i odbiorców badań związanej z doświadczeniami badanych kobiet. Proponowany model badań przez sztukę przyjmuje formę uczestniczącej, krytycznej i zaangażowanej społecznie praktyki badawczej. W niniejszym tekście omówione zostały kolejne etapy zastosowanego modelu. Specyficzne jest tu włączenie elementów sztuki do procesu badawczego. Na podstawie przeprowadzonych badań zostaną przygotowane scenariusze dla zaproszonych do projektu aktorek, których zadaniem będzie odegranie kobiet badanych. Sceny te będą sfilmowane, a następnie upublicznione podczas performansu.

Słowa kluczowe: *badania posługujące się sztuką, krytyczne i zaangażowane praktyki badawcze, macierzyństwo*

*O ile w tradycyjnych podejściach do nauk społecznych
ważna była rzetelność badań, dowody, definitywność,
o tyle w ramach modelu zaangażowanych w problemy
społeczne, zorientowanych na działanie badań aktywnych
ważne jest to, aby badanie umożliwiała ekspresję,
by możliwe było pokazanie różnorodności,
pełni ludzkiego doświadczenia (Finley 2009, s. 60).*

W jaki sposób nauka odpowiada na potrzeby sztuki i odwrotnie – w jaki sposób sztuka odpowiada na potrzeby nauki? Zarówno nauka, jak i sztuka stanowią istotne części kultury i tym samym dziedziny życia ludzkiego. Pomimo iż można byłoby mnożyć przykłady ich związków, przywołam jeden z bardziej współczesnych – tj. nurt w sztuce nazywany *Specimen Art* (pol. sztuka okazji). Mianowicie, sztuka okazji zapożycza środki wyrazu i symbolikę z teorii naukowych i technologii lub je krytykuje (Naisbitt, Naisbitt, Philips 2003, s. 220). Przywołuje przy tym ludzką formę lub różne aspekty ciała, np. komórki, tkanki, organy, kończyny i inne elementy ciała (tamże, s. 220)¹.

Ten dość kontrowersyjny przykład symbiozy nauki i sztuki ma na celu nie tylko uzasadnienie związku obu dziedzin, ale również wprowadzenie w problematykę również trudną, usuwaną na margines dyskusji zarówno naukowych, jak i społecznych. Jest nią macierzyństwo kobiet wykluczonych społecznie.

W niniejszym tekście skoncentruję się na opisanie modelu badań posługujących się sztuką w projekcie poświęconym przywołanej wyżej tematyce. Moje rozważania są zorientowane na następujące pytania: w jaki sposób badania posługujące się sztuką organizują proces badawczy? Z jakich etapów złożony jest ten proces? Jakie funkcje pełni badanie posługujące się sztuką? Jakie daje ono możliwości badawcze, a jakim problemom natury metodologicznej sprzyja?

O projekcie pt. *Matki wykluczone społecznie*²

Przedmiotem badań są doświadczenia matek wykluczonych społecznie. Wśród celów badawczych wyróżnić można te o charakterze: a) poznawczym – poznanie doświadczeń matek wykluczonych społecznie; b) społecznym – pobudzenie autorefleksji badanych kobiet nad ich doświadczeniami macierzyństwa, uwrażliwienie i budowanie krytycznej refleksji uczestników i odbiorców badań związanej z doświadczeniami badanych kobiet; c) metodologiczne – zweryfikowanie modelu badań posługujących się sztuką w poznawaniu problematyki macierzyństwa. Obszary problemowe koncentrują się na następujących zagadnieniach: doświadczenie ciąży i narodzin dziecka, relacje z dzieckiem (od pierwszych chwil do obecnego momentu), codzienne funkcjonowanie, pełnione role, problemy i wyzwania, plany życiowe i edukacyjne badanych

¹ Jednym z artystów reprezentujących tę sztukę jest Gunther von Hagens, który jest naukowcem – profesorem anatomii na Uniwersytecie w Heidelbergu w Niemczech, a także rzeźbiarzem (Naisbitt, Naisbitt, Philips 2003).

² Projekt realizowany jest w ramach uniwersyteckiego grantu wewnętrznego w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego. Udział w nim biorą: mgr Joanna Anioł, dr Joanna Golonka-Legut, mgr Agnieszka Janik oraz mgr Edyta Sokołowska.

kobiet. Osobami badanymi są matki wykluczone społecznie, tj. niepełnosprawne, terminalnie chore, uzależnione, samotne, przebywające w zakładzie karnym, prostytuujące się.

Problematyka badań wpisuje się w filozofię paradygmatu krytycznego (zob.: Malewski 1998; Benton, Craib 2003; Denzin, Lincoln 2009; Kubinowski 2011). Badania realizowane w paradygmacie krytycznym są szczególnie zaangażowaną praktyką badawczą i społeczną. Wiedza krytyczna, jak reasumuje M. Malewski, nastawiona jest na pełnienie funkcji oświeceniowych. Oznacza to, iż badania zorientowane są na poszerzanie sfery komunikacji społecznej i budowanie krytycznej i samokrytycznej refleksji. Jednocześnie stanowi ona instrument ich emancypacji z opresyjnych warunków życia i uprzedmiotawiającej ich władzy (1998, s. 39).

Podobnie D. Kubinowski, powołując się na Y.S. Lincoln i E.G. Gubę (2000), zaznacza, iż w tego typu „krytycznych” badaniach działanie przybiera formę wsparcia oraz antycypowanej i niosącej nadzieję emancypacji. Celem jest społeczna transformacja osiągnięta z pomocą równości i sprawiedliwości (Kubinowski 2011, s. 104). Warto przy tym zaznaczyć, iż emancypacja oznacza krytyczne rozpoznanie, które *stara się obnażyć siły przeszkadzające jednostkom i grupom w kształtowaniu rozstrzygnięć, które w istotny sposób wpływają na ich życie* (Kincheloe, McLaren 2009, s. 438). Ważnymi cechami zaplanowanego procesu badawczego jest jego uczestniczący, zaangażowany i refleksyjny charakter, który w efekcie prowadzić ma do wspólnego rozwiązywania problemów badawczych. Ich rozwiązanie pozwoli odsłonić życie ludzi uwikłanych w różnego rodzaju nierówności. W związku z tym badania te zmierzają do budowania krytycznej świadomości zarówno uczestników badań (badaczek i badanych kobiet), jak i ich odbiorców. Owa refleksyjność stanowi warunek zrozumienia podmiotów badania oraz ich mikroświatów³. Niemniej emancypacyjna funkcja badań – obecna w paradygmacie krytycznym – nie jest tu w pełni realizowana. Szczególnym jej zadaniem powinna być emancypacja podmiotów badania. Jednak w przypadku opisywanego projektu badaczki nie współpracują wspólnie z badanymi określonych zmian mających na celu poprawę życia badanych kobiet. Oczywiście, sytuacja mająca miejsce podczas wywiadu oraz komunikowania zwrotnego może pobudzić autorefleksję badanych kobiet. Nie ma jednak pewności, czy doprowadzi ona do zrozumienia i zmiany swojego życia przez badane.

W opisywanym projekcie realizowane są badania jakościowe nawiązujące do tradycji okresu określonego przez N.K. Denzina oraz Y.S. Lincoln jako „kryzys reprezentacji”. W tym okresie *badania i pisarstwo stały się bardziej refleksyjne i wrażliwe na kwestie płci, klasy i rasy* (tamże, s. 45). Krytyka dotychczasowych podejść i metod

³ Więcej argumentów na rzecz związku badania w działaniu z teorią krytyczną przedstawia S. Kemmis (2010).

badawczych wpisuje się także w postulaty filozofii paradygmatu krytycznego. Odtąd poszukiwanie nowych możliwości badawczych służących opisywaniu zróżnicowanego świata społecznego stało się istotnym kierunkiem rozwoju badań jakościowych. Ten kierunek stanowił ważne przesłanie do wyboru niekonwencjonalnego podejścia badawczego w niniejszym projekcie. Problematyka obejmuje bowiem treści związane z wykluczeniem społecznym, które badane są za pomocą skonstruowanego modelu badań zaangażowanych.

Badania zrealizowane zostaną za pomocą triangulacji metodologicznej na poziomie badacza. Do ich przeprowadzenia zaangażowanych zostało pięć badaczek, które uczestniczą w każdym etapie badań.

Podczas realizacji badań udamy się w różne środowiska matek dotkniętych problemem wykluczenia. Będą to m.in.: matki niepełnosprawne, chore terminalnie, prostytutki się, uzależnione, przebywające w więzieniu przeznaczonym dla kobiet z dziećmi.

Proponowany model badań posługujących się sztuką

Opisywany model badań przez sztukę przyjmuje formę uczestniczącej, krytycznej i zaangażowanej społecznie praktyki badawczej. Aktualną tendencją w tym nurcie jest dążenie ku coraz bardziej zaangażowanym w problemy społeczne i zorientowanym na działanie badaniom (Finley 2009, s. 60). Jak zauważa D. Kubinowski, badanie przez sztukę lokuje się zarówno w tradycjach partycypacyjnych, jak i w krytycznych badaniach aktywizujących w naukach społecznych i humanistycznych (Kubinowski 2011, s. 188). Istotą tego podejścia jest połączenie szeroko pojętej sztuki z badaniem naukowym. Jeden z prekursorów tego podejścia – Eisner – podkreślał, że artyści, pisarze i tancerze podobnie do naukowców mają do przekazania ważną wiadomość dotyczącą reguł świata społecznego (Finley 2009, s. 63). Owo zespolenie dwóch dziedzin wyznacza nowe (wobec tradycyjnych) możliwości poznania świata społecznego. Celem jest znaczne poszerzenie dotychczasowych, tradycyjnych i ograniczonych możliwości naukowego uchwycenia ludzkiej egzystencji w całej jej złożoności i różnorodności (Kubinowski 2011, s. 189). Badanie posługujące się sztuką może angażować ludzi w dialog i stwarzać możliwość krytyki struktur społecznych. Warunkiem jest jednak wykorzystywanie codziennego, lokalnego i bliskiego badanym języka (Finley 2009, s. 67). W metodologii wykorzystuje się odmienne języki, przekazy, formy sztuk literackich, wizualnych, widowiskowych, muzycznych na różnych etapach procesu badawczego. Badacz wystę-

puje tu w roli artysty, animatora, a w sytuacjach kiedy relacje uczestników badań stają się emocjonalne, może także stać się terapeutą (tamże, s. 190).

W niniejszym projekcie zastosowany zostanie pewien wariant badań posługujących się sztuką. Mianowicie zaangażowane badaczki będą miały za zadanie przygotowanie scenariuszy dla aktorek. Źródłem, na podstawie którego zostaną one przygotowane, będą materiały z przeprowadzonych wcześniej wywiadów z badanymi matkami. Sytuacja odgrywania matek będzie reżyserowana przez badaczki, a następnie sfilmowana. Tak przygotowany materiał zostanie następnie upubliczniony podczas performansu. W badaniu pojawią się zatem wizualne i multimedialne formy przekazu, dzięki którym możliwe będzie ukazanie aktorek odgrywających badane matki. Natomiast uczestnictwo w projekcie badanych kobiet ogranicza się do sytuacji udzielenia wywiadu, następnie obecności podczas performansu oraz udziału w komunikowaniu zwrotnym. Niestety przez wzgląd na różnego rodzaju ograniczenia (np. zdrowotne, systemowe, losowe) nie będą one angażowane do performansu – odgrywania swoich doświadczeń. Rolę tę przejmują zaangażowane w projekt aktorki – studentki Wydziału Aktorskiego PWST we Wrocławiu.

Ważnym aspektem w realizowanym projekcie jest publiczność. Będąc odbiorcą przekazu performansu, doświadczyć może różnorodności świata społecznego i w związku z tym uruchomić krytyczną refleksję nad prezentowanymi wizjami tegoż świata, tj. mikroświatów kobiet. Cele badawcze zorientowane są właśnie na pobudzenie krytycznej refleksji uczestników performansu.

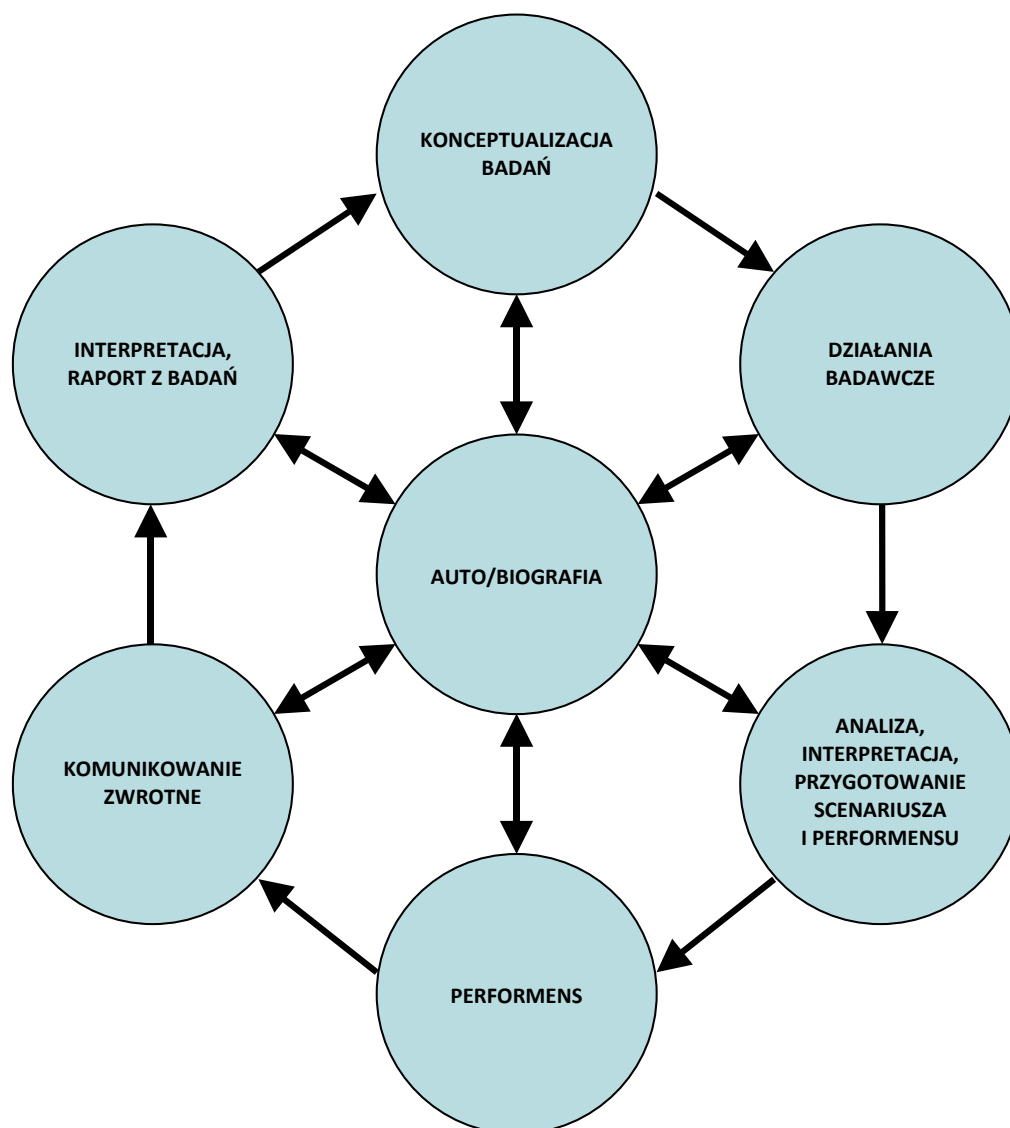
Poniżej przedstawię kolejne etapy omawianego modelu, którego zadaniem jest koordynacja całości procesu badawczego.

ETAP I: Konceptualizacja badań

Na początku procesu poznawczego ważnym zabiegiem jest ustalenie i doprecyzowanie problematyki badawczej. Odbywa się to na podstawie konsultacji z pozostałymi badaczkami. Ważnym punktem spotkania jest ustalenie wspólnej metodologii oraz wybór środowiska i osób badanych.

ETAP II: Działania badawcze

Na tym etapie badaczki działają indywidualnie i przeprowadzają badania. W pierwszej kolejności gromadzą one materiały badawcze. W tym celu posługują się wywiadami (biograficzno-narracyjnymi, jakościowymi wywiadami badawczymi, pogłębionymi), analizą dokumentów (zastanych), obserwacją bezpośrednią. Każda z uczestniczek projektu ma za zadane przeprowadzenie od jednego do dwóch wywiadów. Przez wzgląd na specyfikę wybranej problematyki do badań włączone będą wyłącznie indywidualne przypadki kobiet. Po przeprowadzeniu wywiadów badaczki wycofują się z sytuacji badawczej.

Rys. 1. Model badań posługujących się sztuką

Źródło: Inspiracją do przygotowania niniejszego schematu były:
 model badania treningu zawodowego studentów Wydziału Aktorskiego
 Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej we Wrocławiu (Pryszmont 2004),
 model badania ukrytego programu edukacji akademickiej (Pryszmont-Ciesielska 2010),
 dla których pierwowzorem był model badań poprzez wspólne doświadczanie
 autorstwa Shulamita i Reinharza (Wyka 1993)

ETAP III: Analiza, interpretacja, przygotowanie scenariusza i performansu

Etap trzeci koncentruje się na działaniach zespołowych. W pierwszej kolejności badaczki (indywidualnie i wspólnie) analizują zebrane materiały i wybierają najbardziej reprezentatywne fragmenty dla badanych kobiet. Przy czym każda z uczestniczek samodzielnie decyduje o tym, które narracje będą najbardziej charakterystyczne dla ukazania mikroświatów poszczególnych matek. Następnie badaczki, na podstawie wybranych fragmentów, przygotowują scenariusz performansu dla aktorki, która go odegra. W trakcie tej czynności badaczka spotyka się z aktorką w celu zapoznania się z jej osobą, możliwościami i warunkami aktorskimi. Kolejnym krokiem jest wyreżyserowanie sceny – na podstawie przygotowanego scenariusza – odegrania badanej matki przez aktorkę. Poszczególne wystąpienia zostaną sfilmowane. W dalszej kolejności badaczki wspólnie przygotowują główny performans.

ETAP IV: Performans

Przedstawienie polegać będzie na zaprezentowaniu wszystkich nagranych scen w jednym miejscu i tym samym ich upublicznione zaproszonym gościom-widzom.

ETAP V: Komunikowanie zwrotne

Na tym etapie badaczki powracają do badanych kobiet i przedstawiają im sfilmowany performans oraz pierwsze interpretacje materiału z badań. Proszą badane o podzielenie się swoimi refleksjami na temat materiału i raportu. Ważne jest, aby komunikowanie przyjęło formę dialogu. Tylko w takich warunkach możliwe jest rozmowa podmiotów badania.

ETAP VI: Interpretacja, raport z badań

Ostatni etap jest podsumowaniem wszystkich części oraz zamknięciem cyklu badawczego. Uczestniczki projektu przygotowują indywidualne raporty z przeprowadzonych badań z uwzględnieniem informacji otrzymanych podczas komunikowania zwrotnego. Następnie wszystkie raporty zostają zebrane i ujęte w podsumowaniu całości procesu badawczego. Na tym etapie pojawiają się kolejne pytania wyznaczające nowe obszary badań.

AUTO/BIOGRAFIA

W samym centrum modelu znajduje się auto/biografia zintegrowana z każdym z etapów. Jest ona podstawą i warunkiem przeprowadzenia całości cyklu badawczego. Wiąże się z autorefleksją nad doświadczeniem życiowym i wiedzą każdej z badaczek (zob.: Pryszmont-Ciesielska 2014). Stanowi indywidualną i niepowtarzalną perspektywę, z której poznaje się świat społeczny. Zatem wyraża się ona w pewnej wrażliwości i świadomości tego, „kim jestem” i jakie są moje związki z problematyką będącą przedmiotem badań.

Próba podsumowania

Opisany wyżej model nawiązuje do tradycji badań w działaniu, przez co umożliwia on badaczkom aktywność rozwijaną na kolejnych jego etapach. Natomiast sięganie do działań wykorzystujących sztukę pozwala wyrazić ekspresję, dzięki której ukazana zostaje różnorodność świata społecznego.

W proponowanym modelu badań posługujących się sztuką cele badawcze zorientowane są na uwrażliwienie uczestniczek badań (badanych i badaczek) oraz odbiorców performansu na problemy i wyzwania, jakich doświadczają matki wykluczone społecznie. Pobudzenie refleksji nad trudnościami i nierównościami, z którymi spotykają się na co dzień, może w konsekwencji spowodować określoną zmianę w uczestniczkach, a także w publiczności zaproszonej na performans. Raport z badań może mieć zatem pozytywny odbiór wśród badanych kobiet. Będą one miały bowiem okazję przyjrzeć się „swojemu życiu” (odegranemu przez aktorki) z innej, nowej perspektywy. Niemniej badania mogą wywołać przeciwny efekt, dlatego tak istotna jest refleksja nad problemami natury etycznej. Wobec tego ze szczególną dbałością należy potraktować dobrowolny i świadomy udział badanych kobiet w projekcie oraz wzajemne komunikowanie budowane na podstawie dialogu.

Ważnym pytaniem w kontekście realizowanego projektu jest to, w jaki sposób tego typu zaangażowane, krytyczne podejścia badawcze rozwijają wiedzę akademicką i poszerzają dziedzinę badań naukowej pedagogiki? Tę dyskusję podejmują D.J. Greenwood i M. Levin, postulując reformę nauk społecznych i uniwersytetów poprzez wprowadzenie badań interwencyjnych, czyli krytycznych, uczestniczących, aktywizujących i zaangażowanych społecznie. W ten sposób możliwe stanie się m.in. zmniejszenie przepaści między naukami społecznymi a społeczeństwem, a tym samym zaangażowanie uniwersytetu w sprawy społeczeństwa i wspólna praca nad aktualnymi problemami (Greenwood, Levin 2009). Myślę, że argument ten stanowi ważne uzasadnienie podejmowania projektów badawczych adresowanych do społeczności na zewnątrz uniwersytetu. Szczególnie takich badań, które aktywizowałyby siły społeczne w pokonywaniu nierówności społecznych.

Bibliografia

- BENTON T., CRAIB I., 2003, *Filozofia nauk społecznych. Od pozytywizmu do postmodernizmu*, Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław.
- BOGUNIA-BOROWSKA M., SZTOMPKA P. (red.), 2012, *Fotospołeczeństwo. Antologia tekstów z socjologii wizualnej*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- DENZIN N.K., LINCOLN Y.S. (red.), 2009a, *Metody badań jakościowych*, t. 1, 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- DENZIN N.K., LINCOLN Y.S., 2009b, *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych*, [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- FINLEY S., 2009, *Badania posługujące się sztuką. Rewolucyjna pedagogika oparta na performansie*, [w:] N.K. Denzin, Y.S. LINCOLN (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- GREENWOOD D., LEVIN M., 2009, *Reformy nauk społecznych i uniwersytetów przez badania interwencyjne*, [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- LINCOLN Y.S., GUBA E.G., 2000, *Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences*, [in:] N.K. Denzin, Z.S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research*, 2nd ed., Sage Publications, Inc., Thousand Oaks–London–New Delhi.
- KEMMIS S., 2010, *Teoria krytyczna i uczestniczące badania w działaniu*, [w:] H. Červinková, B.D. Gołębiak (red.), *Badania w działaniu. Pedagogika i antropologia zaangażowane*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław.
- KINCHELOE J.L., McLaren P., 2009, *Teoria krytyczna i badania jakościowe. Rewizja*, [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- KUBINOWSKI D., 2011, *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia – Metodyka – Ewaluacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- MALEWSKI M., 1998, *Teorie andragogiczne. Metodologia teoretyczności dyscypliny naukowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- NAISBITT J., NAISBITT N., PHILIPS D., 2003, *High tech, High touch: technologia a poszukiwanie sensu*, Zysk i S-ka, Poznań.
- PRYSZMONT M., 2004, *Eklektyzm metodologiczny, czyli interparadygmatyczne przygody badawcze*, *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, nr 1(25).
- PRYSZMONT-CIESIELSKA M., 2010, *Ukryty program edukacji akademickiej*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław.
- PRYSZMONT-CIESIELSKA M., 2014, „Świat społeczny w kalejdoskopie”, *czyli o usytuowaniu badacza w badaniach jakościowych*, *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, nr 2.
- WYKA A., 1993, *Badacz społeczny wobec doświadczenia*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław.

**Between performance and action
– about a certain variant of research that uses art
(in connection with a project about excluded mothers)**

The aim of the article is to present the model of research that uses art in the original project of “Socially excluded mothers”. The goals of the research are oriented, amongst others, for learning about the experiences of socially excluded mothers; prompting self-reflection of the researched women on their maternity experiences and making the research participants and recipients sensitive and building their critical reflection connected with the experiences of the researched women. The suggested model of research through art takes on a form of a participatory, critical and socially engaged research practice. In this text there have been discussed subsequent stages of the applied model. What is specific here is the involvement of art elements in the investigation process. On the basis of the conducted research there will be prepared scenarios for the actresses invited to the project, whose task will be to enact the researched women. These scenes will be filmed and then made public during the performance.

Keywords: *research using art, critical and engaged research practices, maternity*